

NESİH

vi, II, 191-192). 4. Bir konuda icmâ oluşması. İcmân tek başına neshedici özelliği bulunmamakla birlikte ulemâ bazı karînelere dayanarak iki zıt haberden birinin nâsih, diğerinin mensuh olduğunda ittî fak ederse bu durumda icmâ neshin bilimine yardımcı olur (a.g.e., II, 192). İçki içtiği için üç defa cezalandırılan kimsenin dördüncü defa aynı suçu işlediğinde öldürülmesini emreden hadisin (İbn Mâce, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 37) öldürmeme yönünde oluşan icmâ ile mensuh sayılması buna örnek gösterilmektedir (Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis*, s. 207; Hâzîmî, s. 300). Öldürmeyle ilgili rivayeti nakleden Tirmizî arkasından, dördüncü defa içki içen birinin Hz. Peygamber'e getirildiğini ve ona içki içme cezasının uygulanmasını emrettiği konusunda farklı bir rivayet nakletmiş, ayrıca öldürülmeyeceği hususunda icmâ oluştuğunu belirtmiştir ("Hudûd", 15).

Neshin Çeşitleri. 1. Sünnetin Sünnetle Neshi. Hadis âlimleri, aralarında neshin bulunan hadislerin delil olarak kullanılmaya elverişliliğini göz önüne alıp sünnetteki neshi mütevâtir hadisin mütevâtir hadisle, haber-i vâhidin haber-i vâhidle, haber-i vâhidin mütevâtir hadisle ve mütevâtir hadisin haber-i vâhidle neshedilebileceği şeklinde dört gruba ayırmışlardır. Bunlardan ilk üçünün gerçekleşeceğine dair herhangi bir tereddüt bulunmamakta, dördüncüsünün mümkün olup olmadığı konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmektedir (Nevevî, *Şerhu Müslim*, IV, 37). Bunun aklen câiz sayıldığı, ancak gerçekleşme ihtimalinin bulunmadığı kanaati yaygın olmakla birlikte Asr-ı saâdet'ten sonraki dönemler için imkânsız kabul edildiğini söyleyenler de vardır (Şevkânî, s. 323). 2. Sünnetin Kur'an'la Neshi. Muhaddisler sünnetin Kur'an'la neshedilebileceği görüşü üzerinde icmâ etmiştir. Bu konuda verilen örneklerden biri, İslâm'ın ilk dönemlerinde namazda konuşmanın sakıncalı bulunmadığını, sonradan bu cevazın kaldırıldığını belirten Zeyd b. Erkam'ın rivayetidir. Bu rivayette, "Namazlara ve orta namaza devam edin, Allah'ın huzurunda içten bir bağlılıkla durun" meâlindeki âyetin (el-Bakara 2/238) inmesinden sonra konuşma sağının geldiği haber verilmekte (Buhârî, "Amel fi's-şalât", 15; Müslim, "Mesâcid", 35), Hz. Peygamber'in namaz içindeki konuşma ruhsatının âyette geçen "içten bir bağlılıkla namaz kılma" emrine binaen neshedildiği belirtilmektedir. 3. Sünnetin Kur'an'ı Neshi. Kur'an ile sabit olan bir hükmün sünnetle neshedilebileceği görüşüne itiraz edilmiştir. Bu konuda ortaya çıkan ihtilâflar, Kur'an ile sünnetin de-

li olma açısından aynı güce sahip olup olmadığı meselesindeki tartışmalara dayanmaktadır. Sünnetin Kur'an gibi vahye dayandığını kabul edenler sünnetin Kur'an hükmünü neshedebileceğini söylerler. Ancak nassı neshedecek nassin aynı güçte veya daha güçlü olması gerektiğinden bu görüş, Kur'an âyetlerinin sadece mütevâtir sünnetle neshedilmesiyle sınırlandırılmıştır. Birçok âlime göre ise bu neshin çeşidi aklen câiz olmakla birlikte naklen sabit değildir. Bu tür neshe örnek gösterilen bazı rivayetlerin tahsis ve takyid yoluyla çözüme kavuşturularak neshin kapsamından çıkarıldığı belirtilmektedir. 4. Sünnetin Akıl ile Neshi. İbn Kuteybe, Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'ın akli delillerin bazı hadisleri neshedeceği şeklinde bir görüşe sahip olduğunu söylemektedir. Fakat Nazzâm'ın bununla terim anlamında neshin değil red mânası kasdettiği ifade edilmiştir. Zira Resûlullah'tan sonra sahih nakil olmadan icmâ dışında muhaddislerin sözüyle ve müctehidlerin icthadiyle herhangi bir hadisin neshine hükmedilemeyeceğine, bu konuda re'y ve icthada değil sahih nakle bakılacağına dair âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır.

Nâsih-mensuh hadislerin sayısı konusunda farklı görüşler vardır. İbn Şâhin yaklaşık doksan, Hâzîmî seksen, Ca'berî 110, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ise sadece yirmi bir konudaki hadis üzerinde neshin gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu sayılar arasındaki farklılık bazı müelliflerin neshi muhtemel olan bütün rivayetleri eserlerine almalarıyla ilgilidir. Dikkatli bir inceleme neticesinde, mensuh olduğu söylenen rivayetlerin çoğunun uzlaştırma veya te'vil yoluyla çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Hadiste neshin örneklerini çoğaltma veya onu çok aza indirme şeklinde iki uç görüşün ortaya çıkmasında neshe verilen çeşitli mânalar, konuyu işleyenlerin ilmi ve itikadî bakımdan farklı anlayışa sahip olmaları, hükümlerdeki amacı derinlemesine araştırmayan bazı kişilerin hadisleri tek tek ele alarak değerlendirme yapımaları ve neshe konu olan rivayetlerin sıhhat durumunun tesbiti esnasında farklı sonuçlara ulaşılması gibi âmillerin etkili olduğu tesbit edilmektedir. Önemli etkenlerden biri de bazı âlimlerin çelişkili gibi görünen rivayetlerde çözümleri araştırmak yerine çelişkiyi neshin kolaylığıyla gidermeye çalışmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 82, 215, 221, 222, 236; Dârimî, "Mu'kaddime", 21; Buhârî, "Mevâkitü's-şalât", 31, "Amel fi's-şalât", 15, "Şayd", 11, "Şavm",

32; Müslim, "Hayız", 82, "Mesâcid", 35, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 285, "Cenâ'iz", 106, "Hac", 87; İbn Mâce, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 74, "Şıyâm", 28, "Cihâd", 112, "Cenâ'iz", 77; "Hudûd", 37; Tirmizî, "Şavm", 60, "Hudûd", 15; Nesâî, "Tahâret", 122; Şâfiî, *İhtilâfû'l-hadis* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1405/1985, s. 99, 207; a.m.f., *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 105-267; Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *Kitâbü'l-İlm* (nşr. Salih Tuğ), İstanbul 1984, s. 140; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. M. Zühri en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 42-43; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), III, 60; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemül-kütüb), IV, 145; Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kalâcî), Halep 1403/1982, s. 4, 5, 44, 300; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ah'bârü ehli'r-rüsûş* (nşr. Ali Rizâ Abdullah Ali Rizâ), Dimaşk-Beyrut 1412/1992, s. 80-81, 86-92, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 5-39; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (nşr. Nüreddin İtr), Dimaşk 1406/1986, s. 276-278; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Nüreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 185-186; a.m.f., *Şerhu Müslim*, IV, 37; Ca'berî, *Rüsûşü'l-ahbâr fi mensûhi'l-ahbâr* (nşr. Hasan Muhammed Makbûlî), Beyrut 1409/1988, s. 134, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 73-122; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtişârü 'Ulûmi'l-hadis* (nşr. Ahmed M. Şâkir, *el-Bâ'îşü'l-haşiş* içinde), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 169; Şâtîbî, *el-Muwâfaqât*, III, 102-118; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethü'l-mugîş*, Beyrut 1403/1983, III, 62, 66, 67; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdülatîf), Beyrut 1409/1989, II, 189-192; a.m.f., *el-İtkân* (Beyrut), II, 44-56; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 311-336; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1384/1964, s. 182-195; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü 'uşûli'l-fık'h*, Kahire 1369/1950, s. 262-270; Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî, *Lâ Neshâ fi'l-Kur'ân li-mâzâ?*, Kahire 1400/1980, s. 13; a.m.f., *Lâ Neshâ fi's-sünne*, Kahire 1415/1995, I, 9-24; İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1982, s. 195-208; Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, İstanbul 1985, s. 45-71, 82-89, 116-156; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, İstanbul 1996, s. 22.

MEHMET EFENDİOĞLU

□ FIKIH. Sahâbe ve tâbiîn dönemindeki örnek ve kullanımlardan o sıralarda neshin fıkıh usulindeki teknik anlamını aşan bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu, âmının tahsisi, mutlakın takyidi, mücmel ve müphem beyanı gibi durumların da bu kapsamda düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserler içinde neshi usuldeki anlamına çekmeye çalışan ilk ifadelerin Şâfiî'ye ait olduğu görülür (Mustafa Zeyd, I, 73-75; karşı bir görüş için bk. Hâşimî et-Ticânî, I, 81). Usul âlimleri neshin için "taabbüd süresinin sona erdiğinin açıklanması", "önceki hitapla sabit olan hükmün kaldırıldığına delâlet eden hitap", "bir şer'î delilden sonra onun içerdiği hükmün aksini gerektiren başka bir şer'î delilin gelmesi" gibi farklı tanımlar verseler de bun-

ların şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'î delille kaldırılması noktasında birleştiği söylenebilir (bazı tanımlar etrafında oluşan ekolleşme ve bunları besleyen âmillere ilgili tahliller hakkında bk. Mustafa Zeyd, I, 78-109).

Klasik literatürde İslâm âlimlerinin neshin aklen câiz ve şer'an vâki olduğu hususunda fikir birliği ettiği, sadece Ebû Müslim el-İsfahânî'nin neshi aklen câiz görmekle birlikte Kur'an'da nesh bulunmadığını ileri sürdüğü belirtilir (bu görüşün sahibine nisbeti ve kapsamı hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Ali Hasan el-Arîd, s. 191-207; Nâdiye Şerîf el-Ömerî, s. 97-115). Neshin aklen cevazı yanında şer'an vukuu hakkında birçok delile yer verildiği gibi teorik olarak neshe karşı ileri sürülecek gerekçeler de geniş biçimde tartışılır. Esasen İslâm dininin önceki ilâhî bildirimleri kısmen veya tamamen neshettiği genel kabul gören bir husus olmakla birlikte İslâm ahkâmının kendi içinde de nesh bulunduğuna dair ileri sürülen delillerin zaman zaman farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. Aşağıdaki âyetler bunların başında gelir: "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen ancak bir iftiracısın' dediler. Hayır, onların çoğu bilmez" (en-Nahl 16/101); "Biz bir âyetin hükmünü nesheder veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz" (el-Bakara 2/106); "Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır" (er-Ra'd 13/39). A'lâ sûresinin 6-7, Yûnus sûresinin 15 ve Nisâ sûresinin 160. âyetleriyle aralarında nesh ilişkisinin bulunduğu düşünülen âyetler ve müslümanların konuya ilişkin icmâi da bu kapsamda ele alınan delillerdendir. Neshin akfî delilleri incelenirken bunun Allah'ın ilminde değişme ihtimalini düşündürmesini esas alan tartışmalara da girilmekle birlikte (bk. BEDÂ) ağırlıklı biçimde insan hayatında gelişmenin ve toplumlar için değişimin kaçınılmaz olduğu gerekçesi üzerinde durulur; bu konudaki tahliller aynı zamanda neshin hikmet ve yararlarına ilişkin açıklamalar niteliğindedir. Bu hususla bağlantılı olarak Şâtîbî başlangıçta günde iki vakit olan namazın daha sonra beş vakte çıkarılması, Allah rızası için harcama (infak) vecibesi önceleri mutlak iken miktar ve sınırlarının belirli hale getirilmesi, kiblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi gibi örnekleri hatırlatarak teşrî tarihinde neshin umumiyetle Medine döneminde gerçekleştiğine dikkat çeker ve örneklerin çoğunda neshin İslâm'a yeni girenleri ilerideki düzenlemelere hazır-

layıp alıştırma ve kalplerini ısındırma amacı taşıdığını belirtir (*el-Muvâfaqât*, III, 104).

Hangi tür hükümlerin neshe konu olabileceği tartışmaları sırasında Mu'tezile âlimleriyle diğer İslâm âlimleri arasında hüsün kubuh meselesiyle iribatlı teorik bazı görüş ayrılıkları gündeme gelmekle birlikte iman ve ahlâk esaslarına ilişkin hükümlerin neshe konu olmayacağı genel kabul gören bir husustur. Neshin bir hitapla olması, hükmü kaldırılan hitabın herhangi bir vakitle kayıtlı bulunmaması ve neshedici hitabın zaman bakımından neshedilenden sonra gelmesi de neshin şartları arasında sayılır.

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bir âyetin hükmü ve tilâvetinin (lafız) birlikte neshinden başka hükmü korunarak tilâvetinin veya tilâveti korunarak hükmünün neshedilebileceğini de kabul ederler. Yine çoğunluğa göre Kur'an'ın Kur'an ve sünnetle, sünnetin de sünnet ve Kur'an'la neshi câizdir. İmam Şâfiî ise Kur'an'ın ancak Kur'an'la, sünnetin de ancak sünnetle neshedilebileceğini söyler (*er-Risâle*, s. 106-109). Öte yandan fakihler Kur'an veya mütevâtir sünnetle sabit bir hükmün haber-i âhâd, icmâ yahut kıyasla neshinin câiz olmadığı hususunda fikir birliği içindedir.

Usul âlimleri bir hükmün sonuçları bakımından kendisinden daha hafif, daha ağır veya kendisine denk bir hükümle neshedilebileceği gibi yerine yeni bir hüküm getirilmeksizin de neshedilebileceği kanaatindedir. Nitekim namazda Kudüs'e yönelme ve yakınlar vasiyet gibi hükümler yerlerine yenisi konularak, kurban etlerini saklama yasağı ve Hz. Peygamber'le görüşmek isteyenlerin önce yoksullara sadaka vermesi gibi hükümler yerlerine yenisi konmaksızın neshedilmiştir.

Bir nassın nâsîh olup olmadığı akıl ve şer'î kıyas yoluyla değil sırf nakil yoluyla bilinebilir. Naklin varlığı ise ya, "Size kurban etlerini saklamanızı yasakladım; artık kurban etlerini saklayabilirsiniz" hadisinde olduğu gibi (İbn Mâce, "Edâhî", 16; Tirmizî, "Edâhî", 94) bizzat nassın lafzında neshe delâlet eden bir ifadenin bulunması veya çatışan haberleri rivayet eden râvilerin söz konusu haberlerle ilgili tarih zikretmeleri ya da ümmetin sonra gelen bir hükmün nâsîh olduğu hususunda icmâ etmesi durumunda kabul edilir.

Nassa ziyadenin neshi sayılıp sayılmayacağı tartışmaları da nesh konusunda önemli bir yer tutar. İlavê hükmün müstakîl fakat öncekinin cinsinden olmaması halinde nesh sayılmayacağına ittifak vardır; müs-

takil ve öncekinin cinsinden olması durumunda da âlimlerin büyük çoğunluğuna göre nesh söz edilemez. Müstakîl olmayan ziyade ise Hanefiler'ce nesh kapsamında düşünülürken diğer üç mezhep ve bazı Mu'tezile âlimlerine göre nesh sayılmaz; bu konuda farklı ihtimallere göre başka görüşler de ileri sürülmüştür (Şevkânî, s. 331-333).

Esasen nesh önceden sabit olan hükmün kaldırılmasını ifade ettiği için "âm lafızdan maksadın ne olduğunun beyanı" anlamına gelen tahsisten farklılık taşır. Fakat neshin sınırlarının belirlenmesinde, nitelik ve etkileri bakımından aralarında ciddi benzerlikler bulunan tahsisten ayrırt edilmesi özel bir önerme sahiptir. Bazı usulcüler bunları müşterek olarak nitelerken bazıları aralarında içlem-kaplam ilişkisi bulunduğunu belirtmiştir. Bu kavramların farklı içerikte kullanılması sebebiyle muhtelif âlimlere göre neshedilmiş âyetlerin sayısı da farklılık göstermiş, bazı âyetlerde nesh değil tahsisin söz konusu olduğunu ileri sürenler mensuhların sayısını azaltırken karşı görüş sahipleri tahsis şekillerini neshe dahil ederek bu sayıyı arttırmıştır (Fahredden er-Râzî, I/3, s. 10-11; Süyûtî, III, 68; nitelikleri, delilleri, hüküm ve etkileri bakımından neshle tahsis arasındaki farklar için bk. Koca, s. 122-124; ayrıca bk. TAHSİS). Çağdaş müelliflerin birçoğu ilke olarak neshi kabul etmekle birlikte nesh kavramının tahsis, takyid vb. durumları içerecek biçimde kullanılması, İslâm'ın Câhiliye dönemine ait bazı hükümleri iptal etmesinin nesh kapsamında düşünülmesi gibi sebeplerle klasik eserlerde mensuh âyet sayısının oldukça kabarık görüldüğüne ve nesh örneklerinin sınırlandırılması gerektiğine dikkat çekerken bazıları da mutlak biçimde Kur'an ve Sünnet'te nesh bulunmadığını savunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "nesh" md.; *Lisânü'l-Arab*, "nesh" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1377; *Tâcü'l-Arûs*, "nesh" md.; İbn Mâce, "Edâhî", 16; Tirmizî, "Edâhî", 94; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 106-109; *Cessâs, el-Fuşûl fi'l-Uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neshemî), Küveyt 1405/1985, I, 170; Debûsî, *Takvîmü'l-edille* (nşr. Halil Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 227-246; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384/1964, I, 251-252, 394; Meklû b. Ebû Tâlib, *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhih* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Cidde 1406/1986, s. 85-86; İbn Hazm, *el-İhkâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-hadis), IV, 463-518; Ebû İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1408/1988, I, 473, 481, 507; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi'uşûli'l-fık'h* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Devha 1399, II, 1293-1295, 1314-1315; Şemsüleimn es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Ve-

fâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, II, 29, 53-62, 66-87; Gazzâlî, *el-Müstaşşâf*, Kahire 1322/1904, I, 107-129; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985, s. 20-22; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Âlvânî), Riyad 1399/1979, I/3, s. 10-11; Seyfeddin el-Amîdî, *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm* (nşr. Seyyid el-Cemîlî), Beyrut 1406/1986, III, 111-199; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, Beyrut 1403/1983, II, 84-85, 148; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, III, 106-119, 198; Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, III, 104-116; Süyûtî, *el-İtkân*, Beyrut 1407/1987, III, 60, 68; Bihârî, *el-Müsellemü's-şübüt*, Kahire 1322/1904, II, 53, 69, 76-78, 81-84, 97; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 311-336; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Halep 1404/1984, s. 182-195; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Kahire 1362/1943, II, 72, 80-82, 145-148; Ali Hasan el-Arîd, *Fethu'l-mennân fi neshi'l-Kur'ân*, Kahire 1973; Şa'bân M. İsmâil, *Nazariyyetü'n-nesh fi's-şerâ'itü's-semâviyye*, Kahire 1977, s. 12-14, 172-184; Muhammed Vefâ, *Ahkâmü'n-nesh fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1984, s. 60-61; Nâdiye Şerîf el-Ömerî, *en-Nesh fi dirâsâti'l-uşûliyyîn*, Beyrut 1985, s. 97-115, 548; D. S. Powers, *Studies in Qur'an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley 1986, s. 143-188 (ayrıca bk. *Arabica*, XXIX [1982], s. 246-295); a.m.f., "The Exegetical Genre nâsikh al-Qur'an wa mansûkhuhu", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an* (ed. A. Rippin), New York 1988, s. 117-138; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mansûre 1408/1987; J. Burton, *The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation*, Edinburgh 1990, tür.yer.; a.m.f., "The Exegesis of Q. 2: 106 and the Islamic Theories of Naskh: Mâ nansakh min âya aw nansahâ na'ti bi khairin minhâ aw mithlihâ", *BSOAS*, XLVIII/3 (1985), s. 452-469; a.m.f., "The Interpretation of Q 87, 6-7 and the Theories of Nash", *Isl.*, LXII (1985), s. 5-19; a.m.f., "Naskh", *El'* (İng.), VII, 1009-1012; Hâşimî et-Ticânî, *Mezhebü'n-nesh fi't-tefsir ve eb'âdühü'l-ictimâ'iyye*, Cezayir 1412/1992; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 119-124; Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi* (trc. Haluk Songur), İstanbul 1999, s. 87-110; Muhammed Hamza, *Dirâsâtü'l-ahkâm ve'n-nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, ts. (Dâru Kuteybe); K. I. Semaan, "al-Nâsikh wa'l-Mansûkh: Abrogation and Its Application in Islam", *IQ*, VI/1-2 (1961), s. 11-13; Ali Bakkal, "İmam Şafîî'de Nesh Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Şanlıurfa 1997, s. 109-132; Abdullah Yıldız, "Serahsî'nin (483/1090) Hadis Anlayışı-II: Nesh ve İhtilâf-ü'l-hadisle Alakalı Meseleler", a.e., V (1999), s. 255-298; A. Rana, "Hanafi Doctrine of Naskh (Abrogation)", *HI*, XXII/3 (1999), s. 67-70; N. Hanif, "Abrogations", *Encyclopaedia of the Holy Qur'an* (ed. N. K. Singh - A. R. Agwan), New Delhi 2000, I, 30-43.

FERHAT KOCA

Literatür. Nesih konusu sahâbe devrinden itibaren tartışıldığı için bununla ilgili eserlerin tarihi I. (VII.) yüzyıla kadar gider. İbnü'n-Nedîm, Kur'an'ın nâsihi ve mensuhu hakkında ilk dönemde eser veren çok

sayıda ilim adamına işaret eder (*el-Fihrist*, s. 40). Bunlar arasında Haccâc, Mukâtil b. Süleyman, İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû İsâ et-Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Zeyd gibi isimler vardır. Tefsir kitaplarında Bakara (2/106), Ra'd (13/39) ve Nahl (16/101) sûrelerinde geçen nesih konusuna hem bu âyetlerin tefsirinde hem de nâsih ve mensuh olduğu bildirilen diğer âyetlerin yorumunda temas edilir ve konu Kur'an ilimleri ve İslâm hukuku açısından değerlendirilir. Kur'an-ı Kerîm'de nesihle ilgili olarak ilk asırlarda yazılıp günümüze ulaşan eserlerden bazıları şunlardır: Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi kitâbillâh* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1403/1983, 1406/1985, 1989; nesihle ilgili geniş araştırmaları bulunan Hâtim Sâlih ed-Dâmin ayrıca *Erba'atü'l-kütüb fi'n-nâsih ve'l-mensûh* [Beyrut 1409/1989] adlı derlemesinde Katâde b. Diâme, Zührî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Bârizî'nin neshe dair kitaplarını bir araya getirmiş ve tahkikini yapmıştır); İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1988); Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, Riyad 1411/1990; nşr. John Burton, *al-Nasikh wa'l-mansukh: en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-âziz* adıyla, Cambridge 1987; haz. Fuat Sezgin, Frankfurt 1985 [yazmadan tıpkı basım]); *Nehhâs*, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi kitâbillâhi 'azze ve celle ve'htilâfi'l-ulemâ'i fi zâlik* (Kahire 1323, 1938; nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil, Kahire 1986; nşr. Muhammed Abdüsselâm Muhammed, I-III, Küveyt 1408/1988; nşr. Süleyman b. İbrâhim b. Abdullâh el-Lâhim, I-III, Beyrut 1412/1991).

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Nehhâs ile ciddi bir gelişme gösteren nesih ilmi sonraki dönemlerde bu iki âlimden çok yararlanır. Özellikle Ebû Ubeyd'in eserinin erken bir devirde fıkıh ilminin sistematiğine göre hazırlanması önemli bir yenilik olarak kabul edilir. Daha sonra yazılan ve zamanımıza intikal eden neshe dair önemli eserler şöylece sıralanabilir: Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh min kitâbillâh* (Kahire 1379/1960 [Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl'* ü ile birlikte]; nşr. Muhammed Zühreş eş-Şâvîş - Muhammed Ken'ân, Beyrut 1406/1986; nşr. Mûsâ el-Alîlî, Beyrut 1989; Beyrut, ts. [Âlemü'l-kütüb, Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl'* ü ile birlikte]); Abdülkâhir el-Bağdâdî, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhâdî, Amman 1987; kitabın yedinci bölümü hadiste nesih hakkındadır); Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân*

ve *mensûhih* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât, Cidde 1406/1986. Türkçe trc. Musa Kazım Yılmaz, *Kur'an'da Nâsih ve Mensûh Var mıdır?*, İstanbul 1998); İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 1406/1986); Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî, I-II, Rabat 1988; Kahire 1992); Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdüssamed b. Abdülhak el-Hazrecî, *Nefesü's-şabâh fi ğaribi'l-Kur'ân ve nâsihihi ve mensûhihi* (nşr. Muhammed İzzeddin el-İdrîsî, I-II, İstanbul 1414/1994); Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhu*; *Nevâsihu'l-Kur'ân* (İmüellif eserini 'Umdetü'r-râsih fi ma'rifeti'l-mensûh ve'n-nâsih olarak adlandırır), nşr. Muhammed Eşref Ali el-Malabârî, Medine 1404/1984; Beyrut 1405/1985; Riyad 1405; nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dimâşk-Beyrut 1411/1990; nşr. Halil İbrâhim, Beyrut 1992), *el-Muşaffâ bi-eküffi ehli'r-rusûh min 'ilmi'n-nâsih ve'l-mensûh* ('Umdetü'r-râsih'in özeti olup önce Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından *el-Mevrid* dergisinde yayımlanmış [VI/1, Bağdad 1977, s. 195-216], daha sonra kitap haline getirilmiştir [Beyrut 1405/1984, 1986, 1989]).

Klasik döneme ait eserlerden bazıları şunlardır: Muhammed Şu'le, *Şafvetü'r-râsih fi 'ilmi'l-mensûh ve'n-nâsih* (nşr. Muhammed İbrâhim Abdurrahman Fâris, Kahire 1415/1995); İbnü'l-Bârizî, *Nâsihu'l-Kur'âni'l-âziz ve mensûhu* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1985, 1988); Mer'î b. Yûsuf, *Kitâbü Kalâ'idü'l-mercân fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed er-Ruhayyil Garâyibe - Muhammed Ali ez-Zügül, Amman 1420/2000; Türkçe trc. Eyüp Aslan, *Kur'an'da Nâsih ve Mensuh*, İstanbul, ts. [Hak Yayınları]); Abdurrahman b. Muhammed el-Atâikî el-Hillî, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (Necf 1390/1970).

Nesih Batı'da XVIII. yüzyıldan itibaren ayrı bir önem kazanmış, konu bir yandan Batılılar tarafından İslâm'ın aleyhinde kullanılmaya çalışılırken öte yandan müslümanlar, İslâm'ın Hıristiyanlığı ve Yahudiliği geçersiz kıldığını söyleyerek neshi lehde değerlendirmek istemiştir. Bu bağlamda Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-hak* adlı çalışması önemlidir (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Kahire 1406/1986, s. 373-400: el-Bâbü's-şâlis fi işbâti'n-nesh). Hindu iken Hıristiyan olan Ram Çander de *Tahrîf-i Kur'ân* adlı kitabında (Delhi 1877) nesih tartışmasına girer. Kur'an'da neshin var-